

*Спеціалізованій вченій раді ДФ 70.895.016
у Хмельницькому університеті управління
та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8*

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
ЛУКАСЕВИЧ-КРУТНИК Ірини Степанівни

на дисертацію

РОМАСЬ Марії Іванівни

**«ДЕРЖАВА УКРАЇНА ЯК УЧАСНИК ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У
ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ»**,

подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право
за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дослідження. У зв'язку з євроінтеграційним вектором розвитку України особливої актуальності набуває вивчення договірних зобов'язань за участі держави крізь призму адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Асоціація з Європейським Союзом передбачає стабільність української економіки, якої можна досягнути шляхом участі держави у договірних зобов'язаннях на засадах рівності. Зокрема, потенціал військового та технічного співробітництва підвищується шляхом оновлення законодавства про публічні закупівлі, приватизацію державного майна, концесію, оренду державного майна, оборонні закупівлі. Очевидно, що рушійною силою таких змін є євроінтеграційні процеси, які передбачають партнерство та відкритість. Завдяки цьому повністю змінено порядок укладення цивільних договорів за участі держави Україна шляхом запровадження публічних електронних майданчиків, змагальності серед претендентів на укладення договорів та найголовніше – визнання держави Україна стороною цивільного договору.

Окремі питання участі держави як учасника цивільних правовідносин неодноразово досліджувались у доктринальних джерелах, проте ряд питань у вітчизняних теоретичних напрацюваннях залишились невирішеними. Тому дослідження держави як суб'єкта договірних зобов'язань у цивільному праві є потрібним та своєчасним з погляду на рекодифікацію цивільного законодавства в Україні.

Наведені обставини не залишають сумнівів щодо актуальності обраної дисертанткою теми дослідження та науково-практичного значення роботи. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження Ромась Марії Іванівни є науково обґрунтованими, адже у роботі, що рецензується, комплексно опрацьовано достатньо широкий спектр теоретичних та практичних проблем участі держави Україна у договірних зобов'язаннях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що рецензована робота є одним з перших у вітчизняній науці цивільного права комплексним дослідженням участі держави Україна у договірних зобов'язаннях. Більшість положень наукової новизни заслуговують на схвалення та підтримку.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених, які вивчали особливості участі держави у цивільних

правовідносинах. Зміст роботи свідчить, що її авторка у своєму дослідженні спирається на вивчення, творче осмислення і використання значної кількості джерел (234 найменування). Дисертанткою проаналізовано значне коло вітчизняної літератури з досліджуваної теми за окресленим напрямом. Усі ці теоретичні положення були належним чином критично проаналізовані і спрямовані дисертанткою на розвиток вчення та удосконалення правового регулювання участі держави Україна у договірних зобов'язаннях. Робота відзначається ґрунтовним аналізом чинного законодавства України та окремих європейських країн, пронизана вдало підібраними прикладами із практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини.

Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію, оскільки її основні положення та висновки викладено у десяти наукових працях, зокрема чотирьох наукових статтях у виданнях України, визначених фаховими з юридичних наук, одній – у періодичному науковому виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку і ЄС, п'ятьох тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Мета та завдання дослідження зумовили структуру цієї роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, а також 2 додатків.

Основні положення та зміст наукового дослідження. Перший розділ дисертаційного дослідження «Загальна характеристика держави Україна як учасника договірних цивільних правовідносин» складається із трьох підрозділів, у яких проаналізовано поняття держави Україна як учасника цивільних правовідносин; цивільну правосуб'єктність держави Україна як учасника договірних правовідносин, а також окреслено особливості цивільно-правової відповідальності держави Україна за порушення договірних зобов'язань.

Автором наукової праці вдало підкреслюється, що цивільна правосуб'єктність для участі держави Україна у договірних зобов'язаннях має спеціальний характер, оскільки її обсяг та зміст передбачений виключно нормативно-правовими актами. Виокремлено такі ознаки цивільної правосуб'єктності держави Україна: а) не може бути обмежена у цивільній правоздатності; б) не може бути обмежена у цивільній дієздатності; в) не може бути позбавлена цивільної дієздатності; г) момент виникнення цивільної право- та дієздатності повністю збігається.

Цілком обґрунтованою є позиція авторки рецензованої наукової роботи, що держава Україна у цивільних договірних правовідносинах бере участь у двох формах: 1) безпосередньо (самостійно) – через органи, які діють в межах своєї компетенції від імені держави; 2) опосередковано – через установи, підприємства, що засновані на праві господарського відання або оперативного управління. На боці органів державної влади, що діють від імені держави Україна, виступають переважно органи виконавчої влади.

Зроблено слушний висновок, що ознаками цивільно-правової відповідальності держави Україна за порушення договірних зобов'язань є: 1) держава Україна може бути як потерпілим, так і правопорушником; 2) держава Україна може застосувати сама до себе державний примус через судові рішення; 3) самостійно встановлює порядок відшкодування шкоди, збитків шляхом прийняття законів; 4) держава несе відповідальність лише власним, нерозподіленим між іншим учасниками майном; 5) держава несе відповідальність лише за власними зобов'язаннями (якщо інше не передбачено законом); 6) підставою виникнення є цивільне правопорушення – невиконання або неналежного виконання умов такого зобов'язання. Для цивільного правопорушення у договірному зобов'язанні за участі держави Україна характерний юридичний склад (умови), за наявності яких настає цивільно-правова відповідальність: 1) протиправна поведінка; 2) шкода; 3) причинно-наслідковий зв'язок; 4) вина.

Дисертанткою наведено аргументи на користь позиції, що для держави Україна характерною є поведінкова концепція розуміння вини при настанні цивільно-правової відповідальності. Поведінковою виною держави Україна є недостатнє вжиття заходів для недопущення порушення зобов'язання.

У другому розділі дисертації «*Поняття та види договірних зобов'язань за участю держави Україна*» проаналізовано поняття та ознаки договірних зобов'язань за участю держави Україна, а також досліджено види договірних зобов'язань за участю держави Україна.

Так, вдалою є характеристика дисертанткою держави Україна як учасника договірних цивільних зобов'язань, зокрема: 1) держава Україна може бути як кредитором, так і боржником; 2) стороною є саме держава, а не державний орган; 3) на стороні держави Україна можуть виступати як один, так і декілька органів державної влади; 4) об'єктом є як майно державної власності, так і немайнові блага; 5) притаманне чітке нормативне обмеження об'єктів договірних відносин; 6) задовольняється загальносуспільний інтерес; 7) усі грошові кошти, отримані державою Україна від виконання договорів, стороною яких вона є, спрямовуються до Державного бюджету України.

Змістовною є запропонована дисертанткою дефініція договірного зобов'язання за участю держави як домовленості двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, однією зі сторін якої є держава Україна з обов'язком вчинити певну дію через органи державної влади щодо майна, яке перебуває у державній власності, та інших об'єктів; утриматися від вчинення дії у випадку, передбаченому законом, на користь іншої сторони, або має право вимоги до інших осіб про вчинення певних дій або утриматися від їх вчинення з метою задоволення загальносуспільного інтересу.

Доведеним є висновок авторки, що договори за участі держави Україна є двосторонніми (крім договору дарування, який є одностороннім), реальними або консенсуальними, оплатними (за винятком договору дарування), та

укладені у письмовій формі. Держава Україна може бути стороною лише поіменованих договорів, тобто таких, які визначені законом.

Обґрунтованим є запропоноване дисертантом твердження про наявність підстави для обмеження дії принципу свободи договору за участі держави Україна, а саме – обов'язкове укладення з державою Україна договорів про поставку продукції до державного резерву для суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності, визнаних відповідно до законодавства України монополістами, якщо виконання такого договору не завдає їм збитків.

Важливим для правозастосовної практики є висновок, що держава Україна не може бути учасником таких цивільно-правових договорів: а) публічного договору; б) алеаторного (ризикового) договору; в) договорів, нормативне регулювання яких передбачає участь лише фізичних або юридичних осіб, суб'єктів підприємництва, суб'єктів ліцензійної та іншої дозвільної господарської діяльності; г) договорів, що укладаються лише в усній формі.

Такими, що мають теоретичне та практичне значення, є висновки, які зроблені у третьому розділі дисертації *«Характеристика окремих видів договірних зобов'язань за участю держави Україна»*, у яких здійснено характеристику держави Україна як суб'єкта договірних зобов'язань із передання майна у власність, як суб'єкта договірних зобов'язань із передання майна у користування, а також як суб'єкта договірних зобов'язань із виконання робіт і надання послуг.

В третьому розділі дисертантка аналізує максимально широке коло договорів із різною правовою природою. В межах цього розділу досліджено порядок укладення, істотні умови, способи забезпечення окремих різновидів договорів за участі держави Україна та зумовлені цим особливості правового регулювання. Також запропоновано авторські дефініції деяких договорів (наприклад, договору доручення на управління корпоративними правами

держави Україна, договору про відповідальне зберігання матеріальних цінностей державного резерву).

Серед договорів про передачу майна у власність виокремлено характеристику договору дарування за участі держави Україна як єдиного одностороннього та безоплатного договору. Запропоновано розглядати державу Україна лише обдаровуваним, оскільки у Державному бюджеті не передбачається безоплатна передача майна фізичним або юридичним особам в межах цивільно-правових відносин.

Дисертанткою обґрунтовано, що об'єктом договору оренди за участі держави Україна є державне майно, яке передається в користування переважно через аукціон за допомогою електронної торгової системи. Для договору оренди державного майна характерні особливі види забезпечення виконання зобов'язання – авансовий внесок та забезпечувальний депозит. Особливістю договору оренди державного майна за участі держави Україна є те, що з боржника може бути стягнуто заборгованість не лише на підставі рішення суду, а й у безспірному порядку. Різновидами договору оренди державного майна є: 1) оренда земельних ділянок, що перебувають у державній власності; 2) договір оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності.

У групі договорів про виконання робіт і надання послуг окрему увагу приділено договорам, що є формами здійснення державно-приватного партнерства (концесійний договір, договір управління майном та ін.). З'ясовано, що договори про розподіл продукції не є формою державно-приватного партнерства, оскільки надра є виключною власністю Українського народу, а тому підпадають під особливий правовий режим. Нормативне регулювання концесійного договору та договору про розподіл продукції містить пряму вказівку на «державу Україна» як сторону таких договорів.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що їх можна використати: у науково-дослідній

сфері як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем цивільного договірного права; в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Порівняльне цивільне право», «Правочини з нерухомістю»; у нормотворчому процесі для вдосконалення законодавства у сфері правового регулювання цивільних договірних зобов'язань за участі держави Україна; у правозастосовній діяльності судових органів для вирішення спорів у разі порушення цивільно-правового договору за участі держави Україна.

Відзначаючи високий науковий рівень дисертаційного дослідження, необхідно вказати на наявність певних положень, які потребують додаткової аргументації або уточнення під час публічного захисту. Найбільш суттєвими з таких зауважень вважаємо наступні.

1. Серед наукових положень, що виносяться на захист, удосконалено положення про види заходів цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Зокрема, виокремлено такі заходи цивільно-правової відповідальності держави Україна за порушення договірних зобов'язань: а) відшкодування збитків, б) сплата неустойки, в) сплата процентів річних за прострочення виконання грошового зобов'язання (С. 23 дисертації, С. 224 дисертації). Проте в змісті роботи неодноразово зазначається, що формою цивільно-правової відповідальності держави за порушення договірних зобов'язань (за термінологією дисертантки - заходом цивільно-правової відповідальності) є моральна шкода (С. 73, 74, 86, 97-98 дисертації), навіть наводиться судова практика Великої Палати Верховного Суду (ухвала ВП ВС від 21.11.2019 р. № 216/3521/16-ц (14-714 цс 19), С. 98 дисертації) та Європейського суду з прав людини (справа «Федоренко проти України» (2006 р.), С. 74 дисертації) на користь такої позиції. Тоді як у новизні та висновках до роботи про відшкодування моральної шкоди як захід відповідальності не

згадується. Під час публічного захисту видається доречним уточнити позицію дисертантки з цього приводу.

2. У зв'язку з рекодифікацією цивільного законодавства в Україні актуальним та гострим є питання щодо можливості подальшого використання права оперативного управління або господарського відання, на підставі яких юридичні особи публічного права можуть брати участь у цивільних правовідносинах (С. 42 дисертації). Під час публічного захисту цікавим є почути позицію дисертантки щодо законопроекту № 6013 від 09.09.2021 р. та можливих форм заміни права оперативного управління або господарського відання на інші правові конструкції.
3. Спірною видається неодноразова спроба дисертантки віднести договір про закупівлю, предметом якого є або платне надання послуг, або виконання робіт, або придбання товару, до договорів про купівлю-продаж (С. 156, 170, 184 дисертації). Також варто звернути увагу, що в дисертаційній роботі підмінюються поняття вид договору та спосіб укладення договору (конкурентний, неконкурентний). Наприклад, на С. 184 дисертації автор зазначає, що основними видами договору купівлі-продажу є закупівля та викуп.
4. Потребує додаткового обґрунтування категоричний висновок дисертантки, що держава Україна не може бути учасником договорів перевезення (С. 161 дисертації). Адже згідно чинного законодавства держава Україна може бути замовником транспортної послуги, зокрема, перевезення вантажу. А перевізники, які забезпечують перевезення вантажів за державним замовленням, отримують спеціальний статус національного перевізника (наприклад, Положення про порядок надання морським і річковим судноплавним компаніям статусу національного перевізника, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2001 р. № 668).

Втім, висловлюючи наведені зауваження, слід зазначити, що вони не є суттєвими і переважно носять дискусійний характер або ж торкаються тих питань, які були не в повній мірі обґрунтованими чи аргументованими. І хоча зауваження слугують приводом для дискусії під час публічного захисту дисертаційного дослідження, проте не впливають на раніше висловлену загальну позитивну оцінку роботи.

Таким чином, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів, а також за змістом, кількістю, обсягом публікацій і повнотою опублікованих дисертантом матеріалів наукова робота Ромась Марії Іванівни на тему «Держава Україна як учасник договірних зобов'язань у цивільному праві» відповідає вимогам, встановленим п. п. 9, 10, 11, 12 Постанови Кабінету Міністрів України «Про присудження ступеня доктора філософії» від 06 березня 2019 р. № 167, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для науки цивільного права, а його авторка – Ромась Марія Іванівна – заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету

Ірина ЛУКАСЕВИЧ-КРУТНИК

Підпис	
Завіряю:	
НАЧАЛЬНИК ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ	

